

Абдурауф Фитрат

ШЕЪРЛАР

“Маънавият” нашриёти
Тошкент

ЮРТ ҚАЙҒУСИ

Онам! Сени қутқармоқ учун жонми керакдир?
Номусми, виждон била имонми керакдир?
Темур била Чингиз кони тошди томримиздан,
Айтгил! Сени қутқармоқ учун қонми керакдир?
Ёв суқғали келгач қиличини юрагингга,
Туш олдига, ол кўксуми — қалқонми керакдир?
Боқ, боқ, мана турк тенгизи тошқун қила қолди,
Турон ёвини қувғали тўфонми керакдир?
Турон, йигитинг, барчага боқ, қалқди оёқға,
Юртда қоровул қўйғали арслонми керакдир?

ЮРТ ҚАЙҒУСИ — бу шеър аруз вазнида ёзилган бўлиб, «Хуррият» газетасининг 1917 йил 29 декабрь 62-сонида эълон қилинган. Шу кунга қадар қайта нашр этилмаган.

«Хуррият» газетаси Самарқандда 1917—1918 йиллари нашр этилган. 1917 йил 27-сондан бошлаб Фитрат муҳаррирлик қилган. Бу нашрда Фитратнинг қирққа яқин публицистик мақолалари ва тўртта ўзбекча ва икки форсий шеъри эълон қилинган.

ЮРТ ҚАЙҒУСИ

(Сочма)

Эй Улуғ Турон, арслонлар ўлкаси!
Сенга не бўлди? Ҳолинг қалайдир? Нечук кунларга қолдинг?
Эй Чингизларнинг, Темурларнинг, Ўғузларнинг*, Отиллаларнинг** шонли бешиклари!
Қани у чикдиғинг юксак ўринлар? Қуллик чуқурлариға недан тушдинг?!
Дунёни «урҳо»лари билан титраткан йўлбарс юракли болаларинг қани? Ер тупроғини
қўқларга учиратурған тоғ гавдали ўғлонларинг қани? Нечун товушлари чикмайдир?
Ер юзининг бир неча полвонлари бўлган ботир туркларинг қани? Нечун чекиндилар? Нечун
кетдилар? Кураш майдонларини ўзгаларга нечун қўйдилар? Нечун... Нечун... нечун..? Гапур
менга, эй Улуғ Турон, арслонлар ўлкаси! Сенга не бўлди?!
Ер юзининг буюк салтанатларини сен қурмадингми? Ҳиндистоннинг, Эроннинг,
Оврўпанинг улуғ хоқонларини сен юбормадингми? Эй хоқонлар ўчоғи! Эй қахрамонлар
туғойи!*** Қани у чақмоқ чақишли ботир хоқонларинг? Қани аввалғи ўқ юрушли, отли
бекларинг? Нечун «урҳо»ларинг эшитилмайдир?
Дунё халқини бўйсундирмаган салтанатларинг нечун бузилди? Инсонлик оламини
қанотлари остинда олган хоқонлиғнинг нечун кучи ўлди? Кучингми кетди? Кимсасизми қолди?
Йўқ... йўқ... Тангри ҳаққи учун йўқ!.. Сен кучсиз эмассан, сен кимсасиз эмассан! Бугун ер
юзида саксон милйун**** боланг бор. Буларнинг томирларидаги қон чингизларнинг,
темурларнинг қонидир. Буларнинг кучлари сенинг кучингдир!

Эй Улуғ Турон, арслонлар ўлкаси!

Қайғурма! Эски давлатинг, эски салтанатинг, эски йигитларинг, эски арслонларинг ҳаммаси бор, ҳеч бири йўқолмашидир.

Ёлғиз... Оҳ, ёлғиз... тарқалмишидир.

ЮРТ ҚАЙҒУСИ (сочма шеър). Фитратнинг ўз сўзлари билан айтганда «мансура» («Адабиёт қоидалари»), «Хуррият» газетасининг 1917 йил 28 июль 26-сонидан эълон қилинган. Қайта нашри: «Фан ва турмуш», 1990, 9-сон, 7-бет (табдилчи Акбар Аъзам Хожа).

* **Ўғузхон** — хунлар давридаги қадимги турк хоқонларидан. Асл исми Мусахон Теоман ўғлидир, вафоти исовий 174-йил. Туғилган санаси аниқ эмас. Ўттиз беш йил ҳукмронлик қилган.

** **Отилла** — Хун хоқони Минжуқ ўғли (395—453). Акаси Велданинг ўлимидан сўнг (422 й.) хоқонликни тўла ўз қўлига олиб умрининг сўнггига қадар хоқонлик қилган. Қайта нашрда «Отилла» сўзи «оила» деб нотўғри ёзилган.

*** **туғой** — туғилган жой.

**** **саксон миллиўн** — ўша йиллари ер юзида туркпй қавмга мансуб 80 миллион аҳоли бор эди, шу рақам назарда тутилади.

ЮРТ ҚАЙҒУСИ (бир ўзбек тилидан)

Ётсам тушумда, уйғонсам ёнимда, кўз юмсам миямда, кўз очсам қаршумда мунгли бир хаёл келиб турадур! Бу бир хотун хаёли... Бир хотунки, эгнида ипакли, лекин йиртиқ ва эски бир кўйлақдан бошқа бир кийим йўқ. Бош-аёғлари яланғоч, тирсақларигача қоп-қора лойқадан ботган, бақирурға товуши, қутилуруға кучи қолмаган!..

Қарайман: кимсасизлик юкиндан ориғланган танда золимона урулган қамчиларнинг яраси бор. Кўраман: жоҳилона қилинган эмлардан носулға* қайтган яралариндан қонлар оқиб турадур!..

Эй мунгли хотун, сен кимсан?

Эй ғамли она, нечук мундан айрилмайсан?

Ёнимда, кўзимда, миямда, юрагимда нима ахтарасан, нечук кетмайсан?

Қайғу тутунлари ичра ёғдусиз қолган кўзларинг, у ёш ёмғурларин нечун тўқадир? Зулм занжирлари билан боғланган қўлларинг нечун ҳар ёнга узатиладир, нима тилайсан?..

Оҳ... Билдим... билдим... Англадим!

Сен менинг Ватанимсан, Ватанимнинг мунгли хаёлисан.

Эй муқаддас Туронимнинг хаёли, кетмай тур, айрилма.

Ёнимда, кўзларимда, юрагимда, виждонимда қол, кетма.

Туроним, сендан айрилмоқ — менинг учун ўлимим.

Сенинг учун ўлмоқ — менинг тириклигимдир,

Паноҳим, саждагоҳим, умидим!

Ёвларинг сени шу кунгами солдилар?

Тилагим, истагим, саодатим!

Болаларинг сени шу ҳолдами қўйдилар?

Суйунчим, овунчоғим, ўчоғим!

Золимлар сени кимсасизми кўрдилар?

Йўқ, сен кимсасиз эмассан. Мана мен, бутун борлигим билан сенга кўмак қилурға ҳозир. Мана мен чин кўнгил билан сенинг йўлингда ўлурға рози.

Қоф тоғлари йўлимда тушса;

Тамуғ** оловлари қаршумдан чиқса, яна сен сари кетарман.

Устимга инсонлар эмас, шайтонлар қўшини келса,

Оёғимга занжирлар эмас, жаҳаннам илонлари сорилса,***
яна сен сари кетарман.
Дунёнинг бутун балолари бошимга тўкулса,
Зулм чўлининг темир тиконлари кўзларимга кирса, яна сени кутқарарман.
Мен сенинг учун тирилдим,
Сенинг учун яшарман,
Сенинг учун ўлурман.
Эй туркликнинг муқаддас ўчоғи!
Ўлим сенинг ўлимингни истаганларга,
Нафрат сени кўмгани келганларга!

ЮРТ ҚАЙҒУСИ (бир ўзбек тилидан) — ушбу сочма ҳам «Хуррият» газетаеида чоп этилган (1917, 18 август 31-сон). Қайта нашри: «Фан ва турмуш» ж., 1990, 9-сон. 7 бет.

* **носулга** — тузалмаган, қайта касалланган.

** **тамуғ** — жаҳаннам.

*** **сорилмоқ** — ёпишмоқ.

ЮРТ ҚАЙҒУСИ (Темур олдинда)

Бағрим ёниқ, юзим қора, кўнглим синиқ, бўйним букук.
Сенинг зиёратингга келдим, султоним!
Эзилган бошим, қисилган виждоним, куйган қоним, ўртанган жоним учун бу сағанангдан даво излаб келдим, хоқоним!
Юз йиллардан бери жафо кўруб, ғам чекиб келган туркнинг қонли кўз ёшларин этакларингга тўқарга келдим.
Қоронғуликлар ичра ёғдусиз қолган ўзбек кўзлари учун тупроғингдан сурма олғали келдим.
Номусини бад кишиларнинг аёғлари остинда кўриб турклик қони қайнағай, мусулмонлик ҳамияти тошғай, тамуғ оловлари каби сочрағай.
Лекин ўз кучсизлигин англаб қайтиб ўтирган ва қон йиғлаган туркнинг ҳолини айтарга келдим, хоқоним!
Улуғ хоқоним! Турклик шарафи таланди.
Турк учун қўйдиғинг давлат битди, турк остиға қурдиғинг хоқонлик ёғийгами кетди.
Туркнинг номуси, эътибори, иймони, виждони золимларнинг аёғларн остинда қолди.
Туркнинг юрти, улоғи, ўчоғи, Турони ёғ қўлларға тушди.
Туркнинг билгиси, онги, ўйлови, зийраклиги жаҳолат ўлжасиға кетди.
Сенинг қиличинг билан дунё эгаси бўлган турк тинчгина бир ётоқ тополмай қолди.
Сенинг кучинг билан дунё хўжаси бўлган турк қарлуқ темурларига* кирди.
Хоқоним!
Туркликка хиёнат қилганлар турк бўлсалар ҳам қонларини оқизмоқ сенинг муқаддас одатингдир, ётма, тур!
Сенинг омонатингға хиёнат қилганларни эз, ур, ўлдур!
Султоним!
Биламан, шу тобда сенинг у юксак ва улуғ руҳониятинг мен каби тубан руҳли ва ҳимматсиз бир боласининг шу ҳолиға ғазабли кулуб турубдир.
Биламан, шу чоғда сенинг тўлқунли денгизларға ўхшаған юрагинг мен каби юраксиз бир ўғлингнинг шу кўринишиндан нафрат қиладир.
Чунки юқорида айтдигим ишларнинг ҳаммасиға ўзим сабаб бўлдим, барчасини ўзим қилдим,

Сенинг Туронингни ўзим талатдим,
Сенинг турклигингни ўзим эздирдим,
Сенинг омонатларингга хиёнат ўзим қилдим.

Мен уч кунлик умримни тинчгина ётиб ўтказмоқчи бўлмаса эдим, шуларнинг бирортаси бўлмас эди.

Мен кўлимга топширдиғинг қилични ташлаб, чолғуни олмаса эдим, Туроним таланмас эди!..

Мен ёлғиз қонли кўз ёшларимни бу сағанангга тўкмак учун эмас, ўз ёзиқларимни иқроп этарга келдим, **ХОҚОНИМ**.

Мени кўйма!

Мен ёлғиз ёзиқларимни иқроп этарга эмас, Туронга бердигим зарарларни тўламоқ учун келдим, **ХОҚОНИМ**.

Мендан нафрат этма!

Эй арслонлар арслони!

Меним ёзуқларимдан ўт,

Мени кўлимни тут,

Белимни боғла, муқаддас фотиҳангни бер!

Сенинг дунёга сиғмаган ғайратингга онт ичаманки, Туроннинг эски шараф ва улуғлиғини қайтармасдан бурун аёғларингда ўтирмасман.

ЮРТ ҚАЙҒУСИ (Темур олдинда). Сочма. «Хуррият» газетасининг 1917 йил 31 октябрь 47-сонида илк бор эълон қилинган. Қайта нашри: «Фан ва турмуш» ж., 1990, 9-сон, 7-бет.

* **қарлуқ темурлар** — темир панжаралар.

«ЎЗБЕК ЁШ ШОИРЛАРИ» ТўПЛАМИДАН

КИМ ДЕЯЙ СЕНИ?

Оппоғим, худой асрағай сени,
Кўз балосидан сақлағай сени.
Сен жаҳоннинг энг нозанинисен,
Қайғуларга ҳеч солмағай сени.

Қип-қизил гулим, ёп-ёруғ ойим,
Кетмай тур, бир оз мен кўрай сени.
Дарди жонимнинг сен давосими?
Мунгли кўнглумнинг подишосими?

Гулми сен, кўзим, жонми сен, кўзим?
Кўнглимнинг бути ё худосими?
Билмадим, гулим, айт ўзинг кулиб,
Ошиқинг нечук атағай сени?

«ЎЗБЕК ЁШ ШОИРЛАРИ» тўплами 1922 йилда Тошкентда чоп этилган. Унга Фитрат, Чўлпон, Боту, Элбекнинг шеърлари киритилган бўлиб, Фитратнинг 1919—1921 йиллар орасида ёзилган 13 шеъри тўпلامдан жой олган. Ушбу тўпلام ҳақида қуйидаги тақризлар эълон қилинган: А. Саъдий. Ўзбек ёш шоирлари. «Туркистон», 1924, 12 январь; О. Шарафуддинов. Ўзбек ёш шоирлари. Чўлпон. «Қизил Ўзбекистон», 1927, 14 февраль («Айн» имзоси билан).

КИМ ДЕЯЙ СЕНИ? Қайта нашри «Ўзбекистон адабпётп ва санъати» ҳафталигида 1987 йил 11 декабрь сонида (нашрга тайёрловчи Наим Каримов) эълон қилинган. Дастлабки тўпلامда шеърнинг санаси кўрсатилмаган, қайта нашрда 1920 йилга тааллуқли экани айтилади.

БИР ОЗ КУЛ

Кўз ёшларим букун тагин оқадими?
Қизил гулим бошқаларға кулар-да.

Қизил гулим, борлиғимнинг султони!
Жоним, сенинг хаёлингда кучайди.
Юрагимнинг энг қимматли армони,
Нечук менга марҳаматинг озайди?
Икки кўзим, малак юзим, севдигим,
Жонлар сенинг юзгинангдан айлансун.
Қизил гулим, қора кўзим, тилагим,
Дунё сенинг боқишингдан ўргулсун.

Ёвуз ёрим, юзингга ҳеч боқолмам,
Кўнгил дардин оёғингга тўколмам.
Тупроқ каби йиқилмишам йўлингда дея олмам.
Истар эсанг менга келиб гапурма, ёнимда ҳеч ўтурма.
Ёлғуз йиғлаб узоқдан турганимни
Кўрганингда, марҳамат эт, бир оз кул!

БИР ОЗ КУЛ. 1991 йилнинг июнида «Шарқ юлдузи» журналининг 6-соида (20-бет) қайта нашр қилинди (нашрга тайёрловчи Ҳ. Болтабоев). Шеърнинг санаси кўрсатилмаган. Фитрат таржимаи ҳолини кузатиб, 20-йилларнинг бошларида Тошкентда ёзилганини тахмин қилиш мумкин.

АЧЧИҒЛАНМА ДЕГАН ЭДИНГ

*Умидсизлик ханжари билан яраланган
бир юракнинг энг сўнгги армуғони*

Эрка малак, аччиғланмам сенга
Учирсанг-да кўкка юрак кулин.
Аччиғланмам сенга, нозли кўёш,
Ёндирсанг-да умидимнинг гулин.
Борсун, ёнсун умидимнинг гули;
Кўкка учсун юрагимнинг кули,
Сўлсун руҳим, борлиғим-да битсун.
Ўксиз кўзнинг ёши каби ишқим
Тупроқ узра тўкулсун-да кетсун.
Тилакларим, армонларим, шеърим
Кўмилсунлар, керакмаслар менга,
«Ҳаёт» деган қопқон борсун,
Парчалансун, битсун, йўқолсун.
Бироқ, сен... ким, хаёлингга руҳим

Толпинадур — яша, бор бўл, туташ.

АЧЧИҒЛАНМА ДЕГАН ЭДИНГ. Шеърнинг санаси кўрсатилмаган. Сарлавҳа остидаги сўзлар муаллиф қаламига мансуб. Қайта нашри учун қаранг: «Шарқ юлдузи», 1991, 6-сон, 20 бет.

МИРРИХ ЮЛДУЗИГА

Гўзал юлдуз, еримизнинг энг қадрли туқғани!
Нега биздан қочиб мунча узоқларға тушибсан;
Тувғанингга нечун сира гапурмасдан турибсан?
Сўйла, юлдуз, ҳолинг надир? Нечук топдинг дунёни?
Бизнинг ерда бўлиб турған тубанликлар, хўрликлар,
Сўйла, юлдуз, сенинг дағи қучоғингда бўлурми?

* * *

Борми сенда бизим каби инсонлар,
Икки юзли ишбузарлар, шайтонлар.
Ўртоқ қонин қонмай ичкан зулуклар,
Қардош этин тўймай еган қоплонлар?
Борми сенда, ўксуз йўқсулнинг қонин —
Гурунглашиб, чоғир каби ичканлар?
Борми сенда бутун дунё тузугин
Ўз қопчиғин тўлдирғали бузғанлар.
Борми сенда бир ўлкани ёндириб,
Ўз қозонин қайнатғучи хоқонлар.
Борми сенда қорин-курсoқ йўлида
Элин, юртин, борин-йўғин сотқонлар?

МИРРИХ ЮЛДУЗИГА. Қайта нашрида 1920 йил санаси кўрсатилган. Қаранг: «Ўзбекистон адабиёти ва санъати», 1987, 11 декабрь (табдилчи Н. Каримов).

ОВУНЧОҚ

Мирмуҳсинга* бағишладим

Тўсиб турган ойдинликнинг йўлини
Шу қоп-қора, эски, титрак булутлар,
Кучли бир ел кўргач, турмас, йиртилар,
Умид куни сенинг учун ҳам туғар.
Қайғурмағил сира, эй ҳақ туйғуси!
Буқун сен
Эзиласан билимсизликдан ортиқ.
Шу қоронғу, юракларни(нг) бутунлай
Сўкиш, қарғиш, лаънат аралаш бўғиқ
Товушлари сенга тўғри юксалган.
Қувиласен бу сезгусиз ўлкадан.

* * *

Кимсасизлик пучмоғида ёлғузча,
Ўгай она таёғи-ла сурилган,
Йўқсул, ўксуз қизлардан
Инграб, инглаб, оқиб турған бир сойнинг
Қирғоғида ўскан ўксуз бир оғоч
Кўргач, шунинг кўлкасига сиғинарсан...
Бироқ, ишон — шу ҳолларнинг барчаси
Эрта, индин бутун-бутун йўқолар.
Олдимизни тўсган булут парчаси
Кучли бир ел кўргач турмас, йиртилар.
Умид гули бизим учун ҳам туғар:
Қайғурмагил, сира, эй ҳақ туйғуси!

ОВУНЧОҚ. Шеър машхур маърифатчи адиб Мирмуҳсип Шермуҳамедовга бағишланган. Боту 1929 йили М. Шермуҳамедов вафоти муносабати билан «Катта йўқотув» мақоласини ёзган, бу мақолада Фитратнинг ушбу шеъри ҳам тилга олинган. Шеър «Ўзбек ёш шоирлари»дан олинди, нашрга тайёрланди.

Мирмуҳсин Шермуҳамедов (1895—1929) — дастлабки ўзбек журналисти, ҳам маърифатпарварларидан. 1917 йили 25 апрелда «Турон» газетасида босилган мақоласи учун жазога тортилган, ҳатто уни тошбўрон қилиб ўлдириш ҳақида ҳукм чиққан. Лекин ғайратли дўстларининг аралашуви туфайли ҳукм қамоқ жазосига алмаштирилган ва у дўстларининг ёрдамида Уфага кочириб юборилган.

ИШҚИМНИНГ ТАРИХИ

(...га)

Кўб кунлар сендан узоқда мен ёлғиз ўртана қолдим,
Ёғдирдим икки кўзимдан ёмғурдек қонли оловлар.
Ёнмишди кўнглим ўти-ла тек сендан ўзга тиловлар,
Ишқингнинг қайғуларини жон янглиғ бағрима солдим...
Лекин сен, эй, юрагимнинг бирдан-бир севгили ёри,
Кўркамлиқ боғчаларингда сезмасдан қайғуларимни
булбулдек сайраб учардинг.
Кўкларнинг хонига ўхшаб, кимларнинг ўртанганини
Билмасдан ердагиларнинг дунёсин нақ ёритардинг.
Қолдиқча бўйла хабарсиз ишқимдан, жон чечагим, сен
Кўнглимнинг туйғулари-ла шоирлик сезгуларимни
Бу йўлдан ўтга солардинг,
Бир кўлдан ерга урардинг
Ҳам йўқ этардинг фикримнинг тўплаганини.
Тун-кунлар йиғлаганимнинг асири бўлса керакким,
Сен энг сўнг менга ёндошдинг, руҳимни ўйната қўйдинг.
Чексиз бир тонг чироғи-ла сургунлаб кечаларимни,
Юлдузли йўлларни бирдан шеъримнинг олдига очдинг...

ИШҚИМНИНГ ТАРИХИ. Қайта нашри: «Шарқ юлдузи», 1991, 6-сон, 21-бет.

ЯНА ЁНДИМ

Юрагимнинг қалин, қизғин олови-ла қайнаған
Кўз ёшларим! Қайдасиз?!
Куним каби узун, қора шу кечада кутиб мен
Эришмадим сира сизга... Нега бўйла қочасиз?!
Нечун мени сабабсизча унутдингиз— айтингиз?
Ўтинамен... ялинамен, қочмангиз — қайтингиз!
Яна бутун борлигимнинг негизлари емирилди,
Умидимнинг кўп чидамли тераклари йиқилди,
Хаёлимнинг тотли, чучук соатларн бутунлай
Узоқлашиб кетди мендан..! Тўсиб турар йўлимни
Умидсизлик қайғулари тонги отмас бир тундай,
Ўлим даҳи кутқарғали келиб тутмас қўлимни.
Кеча унинг нур тенгизи бўлған гўзал манглайи
Толғаланмиш кўргач мен...
Ер юзида борлигимни кўрсатмакдан уялдим.
Ютдим бутун қайғуларнинг, мотамларнинг оғусин.
Жон тортғуси бўлған кўзи оғир, нозли сузиларди,
Бир оз бурун чоғир ичкан париларға ўхшарди.
Билмам нечун ўйларди..!
Каъба узра айланғувчи кўгарчиндек* юрагим,
Соатларча шул кўзларнинг теграсида айланди.
Бироқ у.
Менга сира боқмади,
Йиғладим,
Кулдим,
Ялиндим —
Тушундим:
Биртаси ҳам мизожига ёқмади.
Йиғла, бир оз ўксузланган тилагим:
Мен ҳам сендай бахтсизликка тутундим,
Умидсизлик ора тушиб йўқсул жоним ўртанди.

ЯНА ЁНДИМ. Қайта нашри: «Шарқ юлдузи», 1991, 6-сон, 22-бет.

* кўгарчин — кабутар.

НЕГА БУЙЛА?

Сен келгач...
Шеърим учун
Қизил гўллар тўшалган,
Юлдузлар-ла безалган
Энг кенг бир йўл очилди.

Сен келгач,
Кўнглумни

Қайғулар-ла, мотамлар-ла ўранған
Қора қалин пардалари
йиртилди.

Сен келгач,
Хаёлим
Умид, армон чечаклари очилган
Учмоқ каби боғчаларда булбулдек
Сайраб юрди.

Бироқ сен
Ишқингдан
Кеча-кундуз ёниб турган кўнглимнинг
Дардини
Ҳеч сезмасдан кула-кула турар-да
Ёнар бутун борлиғим... нега бўйла?!

НЕГА БҮЙЛА? Шеър 10 март 1920 йили ёзилган. Қайта нашри: «Ўзбекистон адабиёти ва санъати», 1987, декабрь. Қайта нашрида 1920 йил 14 март санаси келтирилган.

ШОИР

Букун йиғлаб ўтирмишдим, сен келдинг,
Бир шоирнинг бир «сўзи»ни сўзладинг,
Мен у сўзнинг руҳингдаги изларин
Сенинг гўзал кўзларингда ўқидим.
Ўқидукча, у издан
Ўзим учун кўб умидлар тўқидим.
— Умидсизча яшай олмам, нетайин.
Эмиш... Шоир севгилисига ёзган
Бир ёзувда қайғуларини тўкмиш,
Сўзларининг энг охирида ондан
Руҳи учун бир оз кўмак истамиш.

Биласанми?
Шоир ишқининг энг нозли,
Эрка, инжиқ ёғдусидир, туролмас
Маъшуқидан кўрмаганча кулушли,
Марҳаматли, чин сезгули бир кўмак,
Мана шудир унинг учун бор тилак.
Шоир
Табиатдан сирли, теран маънолар,
Тириклик-чун очиқ, тўғри, чин йўллар
Излар — топар, ўзи учун сақламас.
Унларни
Ёз гулининг япроғидан тўқилган
«Сўз»лар илан ўраб бизга топширар.

Шоир
Ишқ боғининг тентак, сингирли, ёнган,
Булбулидир. Башарият дунёсин
Кичик, нозли қаноти узра қўяр,
Кўклар сари юксалткали талпинар.
Мана шунинг ўксуз, йўқсул кўнгуни
Кўтармак-чун, гўзалларга тегишдир.
Ким озгина қарағайлар, кулғайлар
Инграб турган жонини
Кўллағайлар, бир оз кўмак эткайлар.

ШОИР. Шеър 1920 йил 24 мартда ёзилган. Қайта нашри: «Ўзбекистон адабиёти ва санъати», 1987, 11 декабрь.
Миён Бузрук Солиҳовнинг далолати бўйича, бу шеър Абдулҳамид Чўлпонга бағишланган.

БЕҲБУДИЙНИНГ САҒАНАСИН ИЗЛАДИМ

Чўкмишди ер узра олам тўсуғи,
Ўксузлик бойкуши қанот қоқарди.
Ботувда қизариб турган булутдан
Эзилган кўнглима мотам ёғарди.
Ҳақсизлик шахрининг қон ҳидли ели
Армоним гулидан бир япроқ узуб,
Баҳорсиз чўлларга созуриб қўйди.
Ул нозли япроғим сўлиб, сарғайиб,
Йўқсул қолганлардай ҳар ён югурди.
Золимлар, мазлумлар, зулумларнинг-да,
Қайғулар, аламлар, ўлумларнинг-да
Барига учради, барчасин кўрди,
Ўз йўқотқонин излади, сўрди.
Бир дарак топмағач, бирдан бир тикилдн.
Бор кучин тўплади.
Золимнинг тахтини титратган бир товуш
Қичқирди:
— Отамнинг қабрини қай ерга ёшурдинг?!
Бот сўйла!...
Кирли тож кўб кўрқди ботур товшидан,
Сесканиб, титраб... ёшрунди
Бир жавоб бермасдан.

БЕҲБУДИЙНИНГ САҒАНАСИН ИЗЛАДИМ. Шеър 1920 йил ёзилган. «Ўзбек ёш шоирлари»дан олиниб
нашрга тайёрланди (бунга қадар матбуотда эълон қилинган бўлиши мумкин). «Фан ва турмуш» журналининг
1989 йилги сонларидан бирида қайта нашр қилинган (табдилчи Ш. Турдиев).

Шеър Амир Олимхонинг буйруғига кўра Қарши беги томонидан 1919 йилда ўлдирилган Муфти Маҳмудхўжа
Беҳбудий (1875—1919) хотирасига бағишланган. Бу ҳақда қаранг: «Инкилоб», 1922, 1-сон.

ПАРЧА

Ур, ур!.. Сенинг тирноқларинг нозли, нозли урдикча*,
Юрагимнинг битиб қолган яралари очилсун!
Чолғи қили сенинг нозли тирноғинг-ла титраркан,
Умидимни қолаб турган қора булут йиртилсун!

ПАРЧА. 1920 йил 11 апрелда ёзилган. «Ўзбек ёш шоирлари»дан олинган бу шеъринг парчанинг асл сарлавҳаси берилмаган. Эҳтимол, тугалланмаган бўлгани ва мазмунан мумтоз адабиётдаги қитъага яқин тургани учун, шундай номланган.

* **урдикча**— танбур чалганда бармоққа тақилади.

ЎГУТ

Оғир йигит, сенинг гўзал, нурли кўзингда
Бу миллатнинг саодатин, бахтин ўқудим.
Ўйлашингда, туришингда ҳамда ўзунгда
Бу юрт учун қутулишнинг борлигин кўрдим.

Турма — югур, тинма — тириш, букилма — юксал,
Хуркма — кириш, кўркма — ёпиш, йўрилма* — кўзғал.

Ел йўлини тўсиб турган эски булутларни
Ёндириб кўй, йиртиб ташла, барчасин йўқ эт.
Қилолмасанг шу ишларни,
Сенинг учун хўрликдир бу...
Йиқил, йўқол, кет!

ЎГУТ. Қайта нашри: «Чин севиш» (Т., 1996).

* йўрилма — чарчама.

ШАРҚ

Қардошларим, мана сизга бир ўлка
Ким, топилмас ер юзида сингари.
Ҳар ёнида кенг, ям-яшил учмоҳлар
Жон сувиндан етишкандир гуллари...
Оғочлари яшил кийимлар кийган
Эврилишар топинғали тангрига.

Оғир, юксак, кўркам, ҳайбатли тоғлар
Ўнгдан,
Сўлдан...
Ҳар ёндан
Ҳақ йўлида урушғучи аскардек,
Ясов тортиб, кўкрак кериб юксалган
Кўкдан даҳи ўз ҳаққини истардек.

Тенгизлардан қанот очиб табиат

Кучоқламиш бу севгили ёвдусин.
Тангри даҳи муздан, сувдан ҳам тоғдан
Қуршатмишдир қўрғон қилиб теграсин —
Ким ёввойи бир хайвон
Суқуб қолмасун мунга йиртқич тишин, тирноғин.

Бунда турди ҳар улуснинг ҳар саси,
Бутхонаси, ўт уяси, каъбаси,
Ҳам мунда ўқ яшади.
Бироқ бу кун, эсизларким, бу ўлка
Ҳар томондан таланмишдир йўлсизча,
Маданият деган ғарбли олбости,
Боқинг, бунинг кўкрагидан ўқ босди.

Қуш боқиш-ла қарангиз,
Бунда бу кун нелар бор:
Ўтлар аро ёниб турған қишлоқлар,
Хирмон бўлиб ётған гавдалар жонсиз,
Оқмоқдадир қизил қондан ариқлар,
Тинч турғанлар таланадир омонсиз.
Тўрт-беш яшар бир боланинг бошини,
Боқинг, кескин қилич билан кесмишлар,
Йиғлабтурған онасининг бўйниға
Бир ип билан осмишлар!...
Янгигина келин бўлған бир қизнинг
Кўкрагини эри бўлған йигитнинг
Жонсиз ётған гавдаси узра қўйуб
Найза билан тешмишлар!...
Хотинларнинг пардаси,
Болаларнинг юраги,
Қариларнинг гавдаси,
Йиртилган,
Ёрилган,
Эзилган!...

Ким берган,
Бу ўғурли* ўлкага бунча ўтни?
Ким тўккан
Бу муқаддас ишга бунча қонни?!
Билмайсизми?!

ШАРҚ. Шеър дастлаб «Тонг» журнали (1920 йил, 2-сон)да «поэма» рукни билан эълон қилинган. Сўнгра «Ўзбек ёш шоирлари» тўпламига киритилган. Қайта нашри: «Ўзбекистон адабиёти ва санъати», 1987, 11 декабрь.

Бухоро халқ жумҳурияти даврида БухЧК раиси ва Ички ишлар нозири бўлиб ишлаган Муинжон Аминовнинг 1937 йилги сўроқ анкетасига кўра (16—20 апрель), бу шеърга Ф. Хўжаевнинг илтимосига кўра халқ артисти Қори Ёқубов; куй басталаб, ижро этган. Ушбу маълумот тафсилоти учун қаранг: «Шарқ юлдузи», 1992, 10-сон, 175-бет.

Шеър таҳлили учун қаранг: Б. Қосимов. Фитрат. Чизгилар. «Шарқ юлдузи», 1992, 10-сон, 172—176 бетлар; Ҳ. Болтабоев. Номаълум Фитрат. «Ёшлик», 1990, 4-сон.

* **Ўғурли** — шўрлик.

** «Тулки, илон, шамтон, алдовчи малъун» сатри кайта нашрда тушиб колган.

ТЎПЛАМГА КИРМАГАН ШЕЪРЛАР

ЎҚИТЎУВЧИЛАР ЮРТИГА

Орқадощлар, тўпланайлик жаҳлнинг уйин йиққали
Эл кўзин олған қоронғу пардаларни йирткали.
Биз эрурмиз маърифат арслонлари, илм эрлари,
Тўпланайлик, турк элиға тўғри йўллар очқали.

Эллари маҳвдан қутқаран илм эрур,
Бизлари ҳам бу кундан ўзи қутқарур.

Биз эрурмиз элнинг инсонлик қонин қайнатғучи,
Турк арслонин ўринсиз уйқудан уйғотғучи.
Маърифат байроғи остиға йиғилдик барчамиз —
Ким, бизи отганлара ҳақ йўлларин кўрсатқучи...

Эллари маҳвдан қутқаран илм эрур,
Бизлари ҳам бу кундан ўзи қутқарур.

Ҳайданг, ўртоқ, қутқарайлик жаҳлдан Туронлари,
Ёрутайлик маърифат нури-ла Туркистонлари,
Илм ўчоғида етишкан эр-йигитлар, тўпланинг!
Қочирайлик жаҳл урдусин*, очайлик онглари...

Эллари маҳвдан қутқаран илм эрур,
Бизлари ҳам бу кундан ўзи қутқарур.

ЎҚИТЎУВЧИЛАР ЮРТИГА. 1921 йилда ёзилган бу шеър 1991 йили «Шарқ юлдузи»да қайта нашр бўлди (6-сон, 22-бет).

* **ўрду** - лашкар, армия.

ҚОР

Кучсиз, титроқ, оппоқ, кичик томчилар,
Турмай, тинмай тупроқ уза ёғадир.
Ел бизларни, билмам, нечун қамчилар?!
Кўкларда ҳам аёзликдан оқарған
Бир кўз бормиким, ёши
Бизнинг алам, ўлим билан суғорилган
Еримизнинг кўчигига оқадир.
Бу кичкина, ўксуз, оппоқ бебаклар,
Уча-уча етмай қолған тилаклар
Эскан елнинг қўллариға ўзини

Ташлаб қўяр, борлиғини унутар.
Ҳеч узмайин юқоридан кўзини
Титраб-титраб қора ер узра тушар!
Тушгач, бутун тушканлардай топталар...
Теккан ерин билмай босған оёқлар,
Пичраталар бунинг оппоқ бетини.
Босган изин кўрмай ўтган туёқлар,
Топтаб-топтаб, оҳ... айтолмам кетини...
Яна бир кун кўк кўкрагини очиб,
Кула-кула бунлар сари боқғанда,
Яна бир кун қизлар каби табиат,
Қулоғига олтин ҳалқа тақғанда,
Бунлар бутун пичроқлардан айрилиб
Кўклар сари қараб учиб кетадир.
Яна учиш, яна ўйин, яна эрк,
Оҳ... у кунлар!...
Шўр сувлардан чиқиб келган бу маймун,
Тулки, илон, шайтон, алдовчи малъун**
Англизлар!...
Ҳамда унинг қуйруғини тутканлар!

ҚОР. Илк бор Бухоро маориф нозирлиги нашри бўлган «Учкун» журнали (1923, 2-сон)да чоп қилинган. Қайта нашри: «Шарқ юлдузи», 1991, 6-сон, 22-бет.

МЕНИНГ КЕЧАМ

Кеч бўлди, тиниб битди товушлар,
сўнди бутун уйларда чироғлар,
тебранмади ер узра оёғлар,
зулмат яна ҳар ён оқа қолди.

Толпинмади, сайрашмади кушлар,
жимжиткина инга кирди,
бошини солди кейинга,
сўлғун қаноти остига олди.
Ўчмоқ, яшамок қайғуларига
«чик» деб ўзини уйқуға солди,
ҳар дарди йўқолди.
Кўклар сари чаққон кўтарилган
тоғ гавдали уйлар,
кўнуқлар,
саройлар
айрилди бутун дабдабасиндан,
бнр қоп-қора ҳайкал туснн олди.
Кундуз сакиз-ўн ёққа югурган,
чопган,
йиқилишган,

яна турган,
ўнг, сўл уни тепкан, буни...
инсон-да ётиб уйқуға толди!
Сўлғун, қора, турғун дема. Кўрдим
мунгли кечанинг мунгли чоғинда,
кўб мунгли уйимнинг қироғинда
ёлғуз ики нарса ёндош-да:
бири шамъим,
бири...
кўнглим!
Бошқа ҳама тинч, жим,
ўчлаб узонишда.
Шундай кечаларни севаман мен,
бунда югуриш йўқ,
сўрғилуш йўқ.
Юрмоқ-да, олдамоқ-да кўрулмас;
ёлғуз кўруниш,
сохта кулиш йўқ.
Ёв шакли кўзимдан
Кўб узокда.
Дўстлар эса ундан-да йироқда.
Шундай кечадан ўргуламан мен!

МЕНИНГ КЕЧАМ. Шўро давридаги барча дарслик ва қўлланмаларда «аксилшўровий», «миллатчи бадбин кайфиятларни ифодаловчи» деб талқин қилинган бу шеър 1923 йилнинг октябрида Москвада ёзилган. Бунга тескари руҳда Боту «Менинг кундузим» шеърини ёзган. Қизиғи шундаки, Фитрат шоир Ботунинг шеърисидаги руҳни, ундаги «кундузнинг товланишлари»ни биринчилардан бўлиб англаган бўлса ҳам, аслида бундай шеър ёзишга ўзи маслаҳат бергани учун, уни ўз шеъри билан биргаликда «Инқилоб» журналининг 1924 йил 9—10-сониди (3—4. 7—8-бет) эълон қилган. 1996 йилнинг декабрида Фитратнинг 110 йиллик юбилеи муносабати билан «Туркистон» рўзномасининг 1996 йил 21 декабрь сониди қайта нашр этилди (нашрга тайёрловчи Ҳ. Болтабоев).

* * *

Гўзалим, бевафо гулистоним
Боғ умримда тоза райҳоним,
Ғаму қайғуларим ҳужуминдан
Сен эдинг меҳрибон ниғаҳбоним.

Мени беҳуда ташладинг-кетдинг,
Нега ўлдирмадинг-да тарк этдинг.
Кел, гулим, кел, аёқингға йиқилай,
Бир замон қўй: тўлиб-тошиб йиғлай.

Қўй, бир оз қўйки, хоки пойингни
Сурмадек ёшли кўзума сурай.
Кетма, тур, тингла арзи ҳолимни,
Арз этай ҳоли пурмалолимни.

Қани ул дамки, сен эдинг ёрим,
Мунисим, ҳамдамим, мададкорим.
Сенинг оғуши илтифотингда
Роҳат этмишди жисми беморим.

Мени беҳуда ташладинг-кетдинг,
Нега ўлдирмадинг-да тарк этдинг.
Кел, аёқингға қон бўлуб тўкулай,
Бир нафас дард-ҳажрдан қутулай.

Кел, гўзал дилбарим, кел, сочингни
Бир тарай, бир ўпай-да, сўнгра...
Мени беҳуда ташладинг-кетдинг,
Нега ўлдирмадинг-да тарк этдинг.

ГЎЗАЛИМ, БЕВАФО ГУЛИСТОНИМ. 1932. йил 4 ноябрда Самарқандда ёзилган бу шеър 1987 йили қайта нашр қилинган: «Ўзбекистон адабиёти ва санъати», 1987, 11 декабрь. Бу асарнинг ёзилиш тарихи бастакор Мутаваккил Бурхоновнинг Фитрат ҳақидаги хотираларида баён қилинган: «Ўзбекистон адабиёти ва санъати», 1992.